

על הקשיים בזהוי חידושי לשון של מחברים מימי הביניים: רש"י כמבחן

אריאל שוה

חיבוריו של רש"י זרועים חידושי לשון עבריים רבים. יצחק אבינרי טרח על כינוס המילים והצירופים הללו בספרו הגדול "היכל רש"י" וכלל בו כבר במהדורתו הראשונה יותר מאלף ושלוש מאות חידושי צורה ומשמעות. אולם נגישות מוגבלת לכתבי יד מהימנים והיעדרו של מאגר מקיף וכולל לטקסטים מן התקופה הקלסית גרמו לכך שלא מעט חידושים יפים נעלמו מעיניהם של אבינרי ושל מילונאים אחרים, ומצד שני יוחסו לרש"י חידושים שאינם שלו. כיום, עם התקדמות חקר הנוסח והשלמתו של מאגר הספרות העתיקה במפעל המילון ההיסטורי, הגיעה השעה לבחון מחדש את תרומתו של רש"י ללקסיקון, ולא פחות מכך – את עצם היומרה לשרטט את היקף התרומה הזאת בדיוקנות. העיון הזה מטרתו להצביע על הקשיים המתודולוגיים העיקריים בחקר אוצר המילים שנוסף לעברית בתקופת הביניים ולהדגימם. העיון יתמקד בפירוש רש"י לתורה – חיבור שתפוצתו הרחבה והמידית העניקה לו מאפיינים טקסטואליים מאתגרים במיוחד; אולם העקרונות שיותוו בו נוגעים, בהתאמות המתבקשות, למחקרם של חיבורים נוספים בני התקופה. ככלל, הקביעה שצורת לשון מסוימת היא חידוש אמורה להתבסס על הופעה בטוחה של הצורה בקורפוס הנבדק ועל היעדרה המוחלט ממקורות ספרותיים קודמים. למעשה, בהרבה מקרים קשה לעמוד על קרקע מוצקה, וזאת בשל ארבעה גורמים:

1. רש"י המשיך להרחיב את פירושו ולתקנו גם לאחר שנמסר להפצה. לרוב ההגהות האלה אין זכר בנוסח הסטנדרטי. מאידך, אל נוסח הפירוש חדרו עם הזמן תוספות מידיהם של תלמידי רש"י ושל מעתיקים מאוחרים יותר. מצב נזיל ומסופק כזה של הרכב טקסטואלי אופייני לכל חיבור פופולרי שהופץ בהעתקות חוזרות ונשנות, בפרט במרחב האשכנזי שנהגה בו תרבות של "ספר פתוח".

2. זיהוי חידושי לשון מותנה בהעמדת הנוסח המקורי לאותיותיו, לעתים אף לניקודו. הדפוסים הנפוצים אינם יכולים לשמש בשום פנים בסיס למחקר, בגלל תהליכי סטנדרטיזציה עמוקים (המוכרים גם מחיבורים קנוניים אחרים) שעברו על הטקסט ושיבושים אחרים שנפלו בו. אבל הפנייה למסורות קדומות יותר אינה מבטיחה דבר. מספרן הגדול של המסורות והחילופים הרבים ביניהם מחייבים שיקול דעת זהיר, וההכרעה אינה תמיד פשוטה.

3. חידוש לשון מוגדר כאמור כצורה שלא נמצאה במקורות הקלסיים, אבל פעמים שאין "לא ראינו" ראייה. חידושים מדומים רבים נרשמו בעבר רק בשל חוסר היכרות עם מקור קדום לרש"י שהתגלה בינתיים.

4. המקורות הקדומים עצמם נתונים לפנינו בנוסחים שונים ומשונים. בהקשר הזה חשוב להזכיר כי מאגר המילון ההיסטורי משקף, ככלל, עד נוסח אחד בלבד לכל חיבור. בנוסף לקשיים הפילולוגיים האלה קיימות התלבטויות נוספות, שההכרעה בהן תלויה בגישתו הלקסיקולוגית של החוקר:

5. לעניין גבולות ההגדרה של "חידוש" מבחינה **היסטורית**: כיצד יש לדון צורה המופיעה במקור שהוא קדום לרש"י אך בוודאי לא היה מוכר לו? מנקודת המבט האובייקטיבית אין כאן

חידוש, אך צורות כאלה חשובות להערכת היצירות הלשונית של המחבר גופו. כמובן, אין באפשרותנו לדעת בדיוק אילו חיבורים הכיר רש"י, באיזו מידה ועל פי איזה נוסח.
6. לעניין גבולות ההגדרה של "חידוש" מבחינה **בלשונית**: מה דינה של מילה שרש"י נטלה מן הפיוט והשתמש בה לראשונה בפרוזה? ושל צורה ארמית שרש"י העניק לה צורה עברית? האם השלמת פרדיגמה שאינה מתועדת במלואה בספרות הקלסית ראויה להיחשב חידוש? וכיצד יש להתייחס לשימוש בצורה קיימת אך במשמעות שונה?

ספרות מחקר עיקרית

י' אבינרי, היכל רש"י², א-ב, ירושלים תש"ס-תשמ"ה

ח' גמליאל, "עצמאותו של רש"י בתחום המילון", לשוננו עג (תשע"א), עמ' 437-447

י' מאורי, "נוסח פירוש רש"י לתורה – מצב המחקר", רש"י – דמותו ויצירתו, א, בעריכת א' גרוסמן ושי יפת, ירושלים תשס"ט, עמ' 63-97

א' שוה, "מה חידש רש"י בלשון?", העברית סב (תשע"ד), עמ' 67-77

I. M. Ta-Shma, "The 'Open' Book in Medieval Hebrew Literature: The Problem of Authorized Editions", *Bulletin of the John Rylands University Library* 75, 3 (1993), pp. 17-24